

כי מציון פרשת וירא

מכון מניטו ©

דבר תורה שכתב הרב יהודא ליאון אשכנזי (מניטו)

תרגום ועריכה מצרפתית: אליעזר שרקי

צוות עריכה לשונית והגהה לפרשות: אלישבע שרקי, בלה בל אנגי, ואיתי קולין (ה"ע – הערת העורכים)

הניסיון התשיעי של אברהם: הרחקתם של הגר וישמעאל

"מִצָּחֶק": תניא, רבי שמעון בן יוחאי אומר:

- דרש ר' עקיבא, אין צחוק האמור כאן אלא עבודה זרה.²
- ר' אליעזר אומר, זה גילוי עריות.³
- ר' ישמעאל אומר, זה שפיכות דמים.⁴
- ואני אומר, חס ושלום שיהיה בביתו של אותו צדיק מי שעושה כן, אלא אין צחוק זה אלא ירושה, שהיה ישמעאל מצחק ואומר: "אני בכור ונוטל שני חלקים".

ורואה אני [=רשב"י] את דבריי מדברי ר' עקיבא.
(תוספתא של מסכת סוטה, ו, ג)

הטקסט הזה מעלה תהיות רבות, אחת מהן קשה במיוחד. הרי רבי עקיבא, רבי אליעזר, ורבי ישמעאל היו מרבתי של רבי שמעון בר יוחאי. בין חכמים בשיעור קומה שכזה לא יתכנו אמירות שיש בהן נימה של חוצפה, גם בעת חילוקי דעות.

שתי הערות עשויות להאיר קושי זה:

ראשית, יש להבין מה מביא את רבי עקיבא, רבי אליעזר ורבי ישמעאל לאבחן בצחוק של ישמעאל הילד את הנטייה לשלוש העברות החמורות ביותר המוזכרות בתורה:

- בין האדם למקום: עבודה זרה.
- בין אדם לעצמו (כלומר, למעלתו הפנימית כאדם): גילוי עריות.
- בין אדם לחברו: שפיכות דמים.

שנית, מה טמון בדברי רבי שמעון בר יוחאי על ישמעאל "בביתו של אותו צדיק"?

"עשרה ניסיונות נתנסה אברהם אבינו עליו השלום ועמד בכולם" (אבות ה, ג).

בפירושו על משנה זו רש"י מפרט את עשרת הניסיונות האלה,¹ שהאחרון שבהם הוא עקדת יצחק על גבי המזבח. הניסיון הקודם, התשיעי, קשור לדמותו של ישמעאל, כמסופר בפרשתנו:

וַיְגַדֵּל הַיֵּלֶד וַיִּגְמַל. וַיַּעַשׂ אֲבֹרָהָם מִשְׁתֶּה גָדוֹל בְּיוֹם הַגְּמֹל אֶת יִצְחָק. וַתֵּרָא שָׂרָה אֶת בֶּן הָגֵר הַמִּצְרִית אֲשֶׁר יָלְדָה לְאֲבֹרָהָם מִצָּחֶק. וַתֹּאמֶר לְאֲבֹרָהָם: גֵּרֶשׁ הָאִמָּה הַזֹּאת וְאֶת בְּנָהּ: כִּי לֹא יִירָשׁ בֶּן הָאִמָּה הַזֹּאת עִם בְּנֵי עִם יִצְחָק (בראשית כא, ח-י).

"הקורא התמים" שקורא את הפסוקים האלה, והוא לא שמע על היריבות הקשה השוררת בין צאצאי ישמעאל ובין צאצאי יצחק על ירושת אברהם, יכול בהחלט להגיע למסקנה שהסיפור הזה בלתי סביר לחלוטין. איך להבין ששרה, אישה נדיבת לב במידה כזו שכאשר ראתה שהיא לא תוכל להביא זרע לאברהם היא מבקשת ממנו לקחת לו את הגר לאישה, אותה שרה היא זו שמבקשת עתה מאברהם לגרש את הגר ואת בנה בטענה שהילד הזה... **צוחק!**! המעשה של הילד כל כך זניח, כל כך ילדותי - פשוטו כמשמעו - שהטענה נגדו רק מדגישה, לכאורה, את האופי הבלתי מתקבל על הדעת של הסיפור.

חז"ל מפרשים את האירוע הזה בדרך שרק מעמיקה את התמיהה לגבי השפיטה של שרה על צחוקו של ילד ("ותרא שרה..."), והופכת אותה למובנת עוד פחות:

¹ רש"י: "עשרה ניסיונות נתנסה אברהם אבינו... תחלה בקש נמרוד להרוגו, ונחבא בקרקע י"ג שנה. שוב השליכו באור כשדים. והגלוהו מארץ מולדתו. והביא הקב"ה רעב בימיו. ונלקחה שרה בבית פרעה. ובאו המלכים והגלו את לוט בן אחיו. והראה לו בין הבתרים שעבוד ארבע מלכיות שימשלו בבניו. וצוה למול את עצמו ואת בנו. ואמר לו לגרש את ישמעאל בנו עם אמו. וצוה לשחוט את יצחק בנו. הרי עשרה. ולא הרהר אחר מידותיו ית' מרוב אהבתו".

² שנאמר: "ויקומו לצחק" (שמות לב, ו).

³ שנאמר: "בא אלי העבד העברי לצחק בי" (בראשית לט, יד).

⁴ שנאמר: "יקומו נא הנָעֲרִים וישָׁחֲקוּ לְפָנֵינוּ..." (שמואל ב, ב, יד).

התשובה לשאלות אלה קשורה להבדל בין "מִצְחָק" - בזמן הווה, ובין "יִצְחָק" בעתיד. הניגוד שבין שתי המילים בולט על רקע מיקומן בסוף כל אחד משני הפסוקים.⁵ ואמנם הגמרא דנה לעומק בהבדלים שבין שתי המילים האלה,⁶ אך נתמקד כאן בתמצית העניין ובמהותו.

הבן של אברהם - בין יצחק בין ישמעאל - יכול לצחוק, משום שעיקר בשורתו של אותו צדיק הוא שיש בורא לעולם, ומכאן שהישועה אפשרית.⁷ אולם קיים הבדל מהותי בין "מִצְחָק", בהווה, ובין "יִצְחָק", בעתיד. "מִצְחָק" מבטא הסתפקות במציאות העכשווית של העולם כמות שהוא, דהיינו, עולם של "טוב ורע".⁸ "יִצְחָק" מבטא שמירה של הצחוק המלא למציאות עתידית של עולם מתוקן, כשיגבר הטוב.

כאשר שרה רואה את ההבדל בין הצחוק של ישמעאל (בהווה) ובין הצחוק של יצחק (בעתיד), היא רואה,⁹ מצד אחד: דת המנותקת מן התיקון המוסרי המסתפקת במצבו הנוכחי של העולם, ומצד שני: דת המזוהה לחלוטין עם התיקון המוסרי, דהיינו, דת המשקפת את התוכן המשיחי של נביאי ישראל. זה מה שהסבירו רבותיו של רבי שמעון בר יוחאי.

רבי שמעון בר יוחאי, מצדו, קובע שיש הבדל מהותי בין ישמעאל בתוך בית אביו ובין ישמעאל מחוץ לבית אביו. ענין זה התבהר בהיסטוריה של צאצאי ישמעאל, לפני האסלאם של מוחמד, ואחרי האסלאם. ישמעאל, לאחר שחזר לאמונתו של אברהם, כבר איננו – עקרונית – עובד אלילים, שטוף זימה, ושופך דמים.

לפי זה, "צחוקו שבהווה" כבר איננו הצחוק של דת נטולת מוסר, כי אם צחוק של לעג כלפי יצחק בעניין הארץ אשר נתן ה' לאברהם עבור זרעו אחריו דרך יצחק ויעקב.¹⁰

היסטוריונים, סוציולוגים ופוליטולוגים יידרשו לפענח לאור הניתוח הזה את ההיסטוריה העצומה של תרבות האסלאם בת אלף וארבע מאות השנים. על כל פנים, מדהים לגלות את ההתאמה הקיימת בין דברי רבי שמעון בר יוחאי ובין הסכסוך הישראלי-פלסטיני בעניין ארץ ישראל.

ועדיין נשאלת השאלה: במה אירוע זה, שיוביל לגירוש של הגר ושל בנה ישמעאל, מהווה ניסיון עבור אברהם? האם זה מפני שגילה את טיבו של ה"צחוק בהווה" שמאפיין את

⁵ ויגדל הילד ויגמל ויעש אברהם משתה גדול ביום הגמל את יצחק. ויתרא שרה את בן הגר המצרית אשר ילדה לאברהם מצחק (בראשית כא, ח-ט).

⁶ א"ר יוחנן משום רשב"י אסור לאדם שימלא שחוק פיו בעולם הזה שנאמר: "אז ימלא שחוק פינו ולשונונו רנה (תהלים קכו, ב)".

⁷ כי הבורא רוצה בטובת נבראיו, בניגוד למצב הנגזר מההנחה שהעולם קיים במקרה, שבו האדם אבוד, ללא תכלית, במציאות עיוורת. (ה.ע.).

⁸ כמו שנאמר בעץ הדעת: "עץ הדעת טוב ורע". לא נאמר עץ דעת "הטוב והרע" – הטוב לחוד והרע לחוד – אלא "טוב ורע", המשמשים יחד בערבוביה, מה שמשקף את המציאות של העולם הזה.

בנו? ייתכן שיש לכך רמז בפסוק: ויֵרַע הַדָּבָר מְאֹד בְּעֵינֵי אַבְרָהָם עַל אֹדֶת בְּנוֹ (בראשית כא, יא).¹¹

עם זאת, המשך הכתוב מראה שכל הנושא הזה אינו עבור אברהם אלא תקלה מצערת בלבד. אומנם זו תקלה חמורה מבחינת הרגשות הטבעיים של אב כלפי בנו, אך הניסיון עצמו הוא הרבה מעבר לכך:

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל אַבְרָהָם: אֵל יָרַע בְּעֵינַיךָ עַל הַנֶּעַר וְעַל אִמְתּוֹ, כֹּל אֲשֶׁר תֹּאמַר אֵלַיךָ שָׂרָה שְׁמַע בְּקוֹלָהּ, כִּי בְיִצְחָק יִקְרָא לָךְ זֶרַע (בראשית כא, יב).

הניסיון של אברהם הוא אפוא בפסילתו של ישמעאל בהתאם לבקשתה של שרה, ולאישור האלוהי עליה. ואברהם קיבל את הדין, כדברי המשנה:

"עשרה ניסיונות נתנסה אברהם אבינו עליו השלום ועמד בכולם" (אבות ה, ג).

בסופו של דבר, אברהם התגבר על סלחנותו כלפי ישמעאל, ויש בכך בשורה לבניו.¹²

⁹ בראייה נבואית (ה.ע.).

¹⁰ ואת הארץ אשר נתתי לאברהם וליצחק לך [יעקב] אתננה ולזרעך אחריך אתן את הארץ (בראשית לה, יב).

¹¹ רש"י: עַל אֹדֶת בְּנוֹ, ששמע שיצא לתרבות רעה, ופשוטו על שאומרת לו לשלחו.

¹² הדברים נכתבו בשנת 1995 על רקע הסכמי אוסלו שבמרכזם עמדה הנכונות לויתורים על ארץ ישראל. (ה.ע.).